

---

*Є.В.Дергачов,
аспірант кафедри теорії та
практики управління НТУУ «КПІ»*

ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ СУСПІЛЬСТВА: ВІД ПРАВОРОЗСУДКОВОСТІ ДО ПРАВОРОЗУМНОСТІ

На сьогоднішній день українське суспільство перебуває на роздоріжжі – між створенням справді демократичної, правової та соціальної держави та ризиком повернення до олігархічного та авторитарного управління. Подальший шлях залежить багато в чому вже не від правлячих еліт, а від народу, всього суспільства. Проте усвідомлення своєї суб'єктності в українського народу відбувається спорадично. Але саме історична суб'єктність народу є важливим фактором всіх політичних, соціальних, правових та інших змін у суспільстві та державі.

Тому актуальність дослідження питань правової свідомості суспільства важко переоцінити. Від рівня її розвитку залежить подальший поступ (або подальша деградація) української держави, адже саме народ на сьогодні має вирішити свою подальшу долю.

Перед тим, як ввести в науковий обіг ключові для нашого дослідження поняття «праворозсудковість» та «праворозумність», необхідно їх інтерпретувати і адекватно розтлумачити. Проблема недорозвинутої правової свідомості є досить важливою та актуальною протягом усього часу історичного розвитку. Вона пов'язана з проблемою суспільних відносин, яка детермінована такими економічними показниками, як базис та надбудова. Важливим чинником вирішення проблеми правової свідомості є з'ясування впливу суспільної свідомості, яка домінує в межах певної сукупності людей, на свідомість індивідуальну. Протягом тривалого часу індивідуальна свідомість кожної людини перебувала під впливом суспільної свідомості дуже невисокого рівня, що спричинило взаємний негативний вплив і формування або недорозвинутої правової свідомості, або метаморфоз останньої. В нашому дослідженні звернемо увагу на таку форму нерозвинутої правової свідомості, як праворозсудковість, а також на вищий рівень правової свідомості, який можна назвати праворозумністю.

Метою даної статті є дослідження понять «розсудок» та «розум»

в історико-філософському контексті та авторське визначення категорій «праворозсудковість» та «праворозумність» у контексті розвитку правової свідомості суспільства.

Первинними філософськими категоріями для праворозсудковості та праворозумності є розсудок і розум. Розрізняли розсудок (раціо) і розум (інтелект) [13, 5] у своїх працях такі європейські філософи, як Фома Аквінський, Микола Кузанський, Джордано Бруно [6, 24–36], Іммануїл Кант, Фрідріх Якобі [14, 43], Фрідріх Шеллінг [10, 88], Макс Шелер [16, 74], хоча не всі вони застосовували зазначені поняття і не завжди вкладали в них один і той самий зміст. Платон розпізнає міркування, пов'язане з відчуттями, та власне розум, який по суті взаємопов'язаний зі справжнім буттям. За Аристотелем, мислення здійснюється через розмірковування і за допомогою розуму. Розсудок в його розумінні є дискурсивним, а розум – інтуїтивним [11, 57–58]. У філософії Кузанського розсудок – посередник між інтелектом та почуттями. Почуття підпорядковуються розсудкові, розсудок – інтелекту [9, 249]. Але сенс поділяти мислення на розумне і розсудкове вперше достатньо ґрунтовно розкрив тільки Георг Вільгельм Фрідріх Гегель.

Зазвичай мисленням вважають цілеспрямовану вольову людську діяльність, яка є не тільки суб'єктивною, але й об'єктивним процесом, що розвивається за об'єктивними законами. Протягом достатньо довгого періоду розвитку суспільства таке розуміння мислення навіть не розглядали, бо даний об'єктивний процес був представлений у формі суб'єктивної діяльності. Обґрунтування мислення як об'єктивного процесу було здійснене Гегелем. Саме завдяки дослідженням останнього стало зрозуміло, що якщо під розсудком здебільшого розуміли мислення як суб'єктивну діяльність людини, то під розумом – мислення як об'єктивний процес. Отже, існують два нерозривно пов'язані види мислення: суб'єктивна діяльність людини, підпорядкована певним нормам, правилам, – розсудкове мислення, і мислення як об'єктивний, що відбувається за об'єктивними законами, – розумне мислення. Відповідно існують і дві науки про мислення, однією з яких є наука про розсудкове мислення, що дістала назву формальної логіки. Це її ґрунтовно дослідив Аристотель, який і створив науку про таке мислення. Формальна логіка розглядає мислення тільки як суб'єктивну діяльність людини і виявляє правила, яким має відповідати ця діяльність, щоб мати своїм результатом осягнення істини. Дослідженням самої істини

формальна логіка не займається. Тому, зародившись у філософії, формальна логіка в подальшому випала з неї і стала цілком самостійною наукою. Інша логіка – наука про розумне мислення, яка є водночас і теорією пізнання, і онтологією, і найбільш загальним методом пізнання світу. Ця логіка і є філософією, перетворенню якої слугувало відкриття Г.В.Ф. Гегелем мислення як об'єктивного процесу. Вона піднялася на новий, вищий щабель розвитку, набравши нової форми. Відтоді філософія стала наукою про мислення як об'єктивний процес, стала логікою не формальною, а діалектичною.

Докладна розробка концепції про два рівні діяльності в сфері мислення – розум і розсудок – належить Канту, який стверджував, що «всяке наше знання починає з почуттів, переходить потім до розсудку і закінчується в розумі, вище якого немає в нас нічого для обробки матеріалу спостережень і для підведення його під вищу єдність мислення» [7, 95]. Основна функція розсудку в пізнанні – впорядкування, систематизація явищ, матеріалу чуттєвості. Розсудок, за Кантом, привносить форму в знання, зміст якого є результат чуттєвого споглядання. Розсудок завжди має кінцевий, обмежений характер, оскільки йому притаманний обмежений зміст, породжений чуттєвим пізнанням. Разом з тим, згідно з Кантом, мисленню властиве прагнення до виходу за межі цієї кінцевості – до пошуку безперечних підстав, які не обмежені рамками кінцевого досвіду. Таким мисленням є розум, що прагне знайти нескінченне і абсолютне.

Продовжуючи кантівське дослідження розрізнення розуму і розсудку, як двох щаблів мислення, Гегель протиставляє розум розсудку як «нескінченне» мислення – «скінченному». Скінченність розсудку зумовлена тим, що він фіксує обмежені думки та не здатний вийти за межі їхнього змісту. Визнаючи правомірність розсудку, Гегель водночас підкреслював, що можливості мислення не вичерпуються розсудковою діяльністю [5, 107].

Глибинна суперечність між тлумаченням співвідношення розсудку і розуму у Гегеля, відповідаючи законам діалектики, є внутрішньою суперечністю кожної зі сторін протилежностей. Розсудку Гегель абсолютно протиставляє відмінність і тотожність: «Для розсудку всяке визначення, протилежне простій тотожності, є лише обмеження, заперечення як таке» [5, 109]. Гегель зазначає, що абстрактне мислення, тобто, відповідно до його термінології, – розсудкове, притаманне і зовсім неосвіченій людині [4, 391].

Та, попри все, розсудковий щабель мислення не вважається

Гегелем простим атрибутом процесу мислення, який ні від чого не залежить та виникає самостійно з плином часу. Такий цей тип мислення постає передусім, завдяки освіті. За Гегелем, «освічена людина не задовольняється туманним і невизначеним, а схоплює предмети в їх чіткій визначеності; а неосвічений, навпаки, невпевнено хитається туди і назад, і часто доводиться затрачати чимало праці, щоб з'ясувати з такою людиною, про що ж іде мова, і змусити його незмінно триматися саме цього певного пункту» [5, 203–204]. Зазначені думки видатного філософа десь суперечать одна одній. З одного боку, розсудкове мислення притаманне неосвіченій людині, а з іншого – без освіти неможливе навіть таке мислення. На нашу думку, освіта впливає на можливість навіть розсудкового мислення, але саме якість такої освіти і суб'єктивний фактор обох сторін в процесі навчання і є фундаментальним чинником процесу трансформації розсудкового мислення в розумне.

Отже, підсумовуючи коротку історіографію даного питання, слід вирізнити ознаки понять «розсудок» та «розум», надані філософами, які приділяли цій проблемі найбільшу увагу.

Кант розглядав розсудок, виходячи з тих положень, що розсудок оперує судженнями, які оформлюють категорії, діє за певним правилом та є апіорним і не пов'язаним з речами. Він також відділяв розсудок від розуму і зазначав, що розсудок пов'язаний з розумом, але останній оперує принципами та ідеями та прагне пізнати світ в цілому, душу і Бога або, відповідно до термінології Канта, «розум прагне пізнати речі в собі, і, тому, розум впадає в антиномії» [7, 106].

Згідно з Гегелем, можна зазначити, що розсудок розрізняє поняття та категорії та діє за певними правилами. А розум є інтуїтивним, переходячи до принципово нової категорії та характеризуючи власну творчу діяльність суб'єкта.

Варто зауважити, що формами розсудкового мислення, відповідно до Ю.І.Семенова, є поняття, судження, умовивід [13, 7]. Поняття як форма притаманне і діалектичній логіці – розумному мисленню. Але розумні поняття (інтелектуальні) істотно відрізняються від розсудкових (раціональних). Автор зазначає, що якщо розсудкове поняття можна тільки поєднувати і роз'єднувати, то розумні поняття розвиваються, рухаються, переходять одне в одного, перетворюються. Що ж до суджень і умовиводів, то вони не є формами розумного мислення. Але у розумного мислення є свої власні форми, якими є

ідея, інтуїція, унітаризація (холізація і есенціалізація), версія, холія, гіпотеза і теорія [13, 7]. Зазначений поділ форм розсудкового і розумного мислення, на нашу думку, є досить вдалим і цілком відображає сучасне тлумачення розсудку і розуму.

Розглянемо співвідношення розсудку та розуму саме як категорій мислення та пізнання, а далі й свідомості, у філософії. Зазначені категорії мають певний діалектичний зв'язок. Мислення за своєю природою притаманне кожній окремій людині. Якісні характеристики такого мислення особи є її свідомістю. Але не існує мислення суспільства як категорії філософії. В сукупності мислення кожного окремого громадянина формує суспільну свідомість. Така суспільна свідомість яскраво відображає можливість мислення кожного члена суспільства та якісний рівень такого мислення. Тому логічно буде зазначити, що й такий тип суспільної свідомості, як правова свідомість, багато в чому походить та залежить саме від мислення та його форм.

В.О.Вазюлін вважає, що поняття «розсудок» і «розум» виражають не два абсолютно різних мислення, а дві сторони розвитку єдиного пізнання [12, 173]. В рамках розсудку поняття постають як готові, стійкі, незмінні, а в межах розуму – виступають в своєму розвитку. «Розсудкове мислення безпосередньо домінує на шляху пізнання від хаотичного уявлення про ціле, від чуттєвого конкретного до абстрактного, від живого споглядання до абстрактного мислення. Навпаки, розумне мислення панує на шляху руху пізнання від абстрактного до конкретного, від абстрактного мислення до практики» [12, 173].

Слід зазначити, що в філософській традиції неодноразово підкреслювалося, що у реальному людському пізнанні розсудкове і розумне мислення не існують в повному відриві один від одного.

Карл Ясперс, наприклад, стверджує, що «розум ніколи не буває без розсудку, але безкінечно перевищує розсудок. На рівні розуму людина живе із кореня власної історичної засади; розум – це готовність до комунікації, до універсальної співучасті в житті. Розсудкова установка не може здійснити зміст у його діалектичному русі, тому вона є відмовою від свободи, потребою в однозначній впевненості, яка є наслідком душевної пустоти» [18, 441]. Звичайно, таке розуміння, підтримане багатьма видатними філософами, повністю підтверджує тезу про те, що для того, щоб мати мислення розумне, є неминучою стадія розсудкового мислення.

Розсудкове мислення є вже у тварин. Ф.Енгельс писав: «У нас

спільні з тваринами всі види розсудкової діяльності: індукція, дедукція, отже, також абстрагування ... аналіз незнайомих предметів (вже розбивання горіха є початок аналізу), синтез (у разі хитрих витівок у тварин) і, в якості з'єднання обох, експеримент (у разі нових перешкод і в скрутному становищі). Отже, за типом всі ці методи – вже визнані звичайною логікою засоби наукового дослідження – абсолютно однакові у людини й у вищих тварин. Тільки за ступенем (з розвитку відповідного методу) вони різні. Основні риси методу однакові у людини і у тварин і спричинюють однакові результати, оскільки обидва оперують або задовольняються тільки цими елементарними методами» [17, 537].

З появою мови формується і мислення в символах та за допомогою символів. Мова постає продуктом соціального спілкування, розвиток її внутрішньо пов'язаний з виникненням рефлексивного мислення. Мова, мовлення дозволяють здійснити рефлексію над собою і навколишньою природою.

Г.С.Батищев зазначає, що розумне мислення з'являється тоді, коли складається здатність рефлексивного мислення, здатність осмислювати саме мислення [1, 14].

Сучасний український філософ В.С.Возняк вважає, що «розсудок відтворює дійсність лише у формах використовувально-речової діяльності. Діяльність у розсудкових формах дозволяє суб'єктові здійснювати таку активність, яка залишає нерозпредмеченими істотні виміри людської соціально-культурної природи і суспільно-людські смисли реальності, що підлягає освоєнню» [2, 6]. Така позиція є ключовою і для розуміння сучасних модусів функціонування правової свідомості.

Варто зауважити, що всі люди здатні мислити і розсудково, і розумно. Але усвідомлюють відмінність між розсудком і розумом не всі. Багато хто усвідомлює лише розсудковий бік мислення і не розуміє розумного, а отже, не може збагнути відмінності між розсудком і розумом. Широкою соціальною основою розсудкового мислення людей в кінцевому підсумку є розподіл праці. Там і тоді, де й коли домінує тенденція поділу праці над тенденцією об'єднання праці, там для суспільної свідомості є характерним розсудкове мислення. В.О.Вазюлін наводить приклад, у якому фахівець з формальної логіки може бути (хоча й не обов'язково повинен бути) настільки полонений своєю спеціальністю, що будь-яку логіку схильний зводити до логіки формальної, а розсудок – до розуму. І тоді розрізнення

розсудку і розуму йому видається безглуздом [12, 177].

Згаданий філософ, характеризуючи розум, підкреслює, що «розумне мислення можна коротко визначити як, по-перше, мислення, спрямоване на відображення внутрішньої єдності різноманітного в об'єктах, і мислення, що відбувається у внутрішній єдності різноманітних визначень; по-друге, відображення внутрішньої єдності різноманітного в об'єктах неможливе без усвідомлення самого мислення, без мислення про мислення» [12, 180].

На думку В.О.Вазюліна, «розсудково мисляча людина, відображаючи об'єкти, розчленовує їх, виділяє різні предмети, різні сторони предметів» [12, 182]. Але ж ми розуміємо, що відмінності певних об'єктів, та навіть різні за своєю природою об'єкти, не існують без єдності. На це В.О.Вазюлін відповідає, що саме розумне мислення і покликане відображати єдність зазначених об'єктів [12, 182]. Не можна не погодитись с такою думкою. Відразу варто нагадати, що за філософською традицією розум здебільшого розглядають у поєднанні з розсудком. Тобто за допомогою розсудкового мислення людина вивчає певні об'єкти окремо один від одного, і, досягнувши розумний тип мислення, досліджує такі об'єкти в поєднанні та взаємодії, що є прикладом справжнього інтелектуального підходу до рефлексії явищ навколишнього світу.

Підсумовуючи своє дослідження, В.О.Вазюлін пише, що «розсудкове мислення – абстрактне мислення, розумне мислення – конкретне... розсудкове мислення відображає відмінності предметів, сторін тощо... розумне мислення, спираючись на розсудкове мислення відображає єдність різних сторін, предметів, їх внутрішній зв'язок... розумне мислення є мислення рефлексивним... Розумне мислення – одна з протилежних сторін людського мислення, інша сторона – розсудкове мислення [12, 193]. Разом з тим варто зазначити, що хоча розсудкове мислення може домінувати на певній стадії пізнання, зрештою визначальним у людському пізнанні є розумне мислення. З цього випливає, що розумне мислення кожної окремої людини є передумовою трансформації суспільної свідомості з розсудкової форми в розумну. Про це йтиметься далі.

П.В.Копнін зазначав, що зміст категорій розсудкового і розумного не тотожне змісту категорій емпіричного і теоретичного. Намагаючись розрізнити ці категорії, він показує, що категорії розсудку і розуму стосуються лише теоретичного пізнання, в якому вони фіксують різні рівні. При цьому «найвищим ступенем теоретичного осягнення

дійсності є розум, який здатний не тільки проникати в суть явищ, а й досліджувати природу понять, що відображають цю сутність» [8, 69].

Отже, П.В.Копнін визначає розум як «найвищу форму теоретичного пізнання дійсності, для якої характерне усвідомлене оперування поняттями, дослідження їх природи, творчо активне, цілеспрямоване відображення дійсності, що припускає синтез знань» [8, 69], а розсудкове пізнання, яке також оперує абстракціями, вважає обмеженим межами «заданої схеми або якого-небудь іншого шаблону. Розумова діяльність не має своєї власної мети, вона тільки виконує задалегідь задану мету, тому відображення дійсності розсудком має певною мірою мертвий характер. Головна функція розсудку – розділення і рахування» [8, 69].

Історично розсудок цілком правомірно трактується як сфера дії правил, котрі цілком точно зафіксовані і можуть бути описані. До них належать, зокрема, правила логіки, але не обов'язково тільки вони. Для середньовічного астролога було б найбільшою ерессю відступити від строго визначених правил тлумачення властивостей космічних об'єктів, їх розташування в небі, їх взаємин з іншими об'єктами тощо. Для авторів юридичних документів це можуть бути норми і правила римського права, а для практикуючих юристів – відступ від зазначених правових документів. У будь-якому разі мова йде про щось непорушне і незмінюване. У цій ситуації відмова від правила постає такою, що розсудок не може її виправдати.

А розумне мислення, навпаки, розглядає кожне окреме правило відповідно до його мети та призначення. При цьому можливе відхилення від норми, якщо такий відступ відповідає гуманістичним імперативам формування та діяльності суспільства. Наприклад, юрист може відмовитись від захисту злочинця, якщо йому відомі завдяки адвокатській таємниці справжні обставини справи, а реальні, належні та припустимі докази відсутні. Отже, порушення адвокатської таємниці та свідчення проти злочинця в даному випадку буде грубим порушенням закону, але результатом розумного мислення.

Як слушно зазначає В.С.Возняк, «людська діяльність тоді стає розумною, коли усвідомлюється не тільки суб'єктивна (така, що йде від потреби), а й об'єктивна необхідність, коли суб'єкт утримує під своїм суверенним контролем міру адекватності своєї діяльності змістові самої реальності; утримує під суверенним контролем змістовність цілей, міру їх культурної субстанціальності, тобто людяності» [3, 134]. Важко не погодитись з наведеною думкою, адже

об'єктивна необхідність сама по собі і є однією з передумов формування розумного мислення, розумної свідомості та розумної діяльності.

У процесі свого розвитку суспільство здебільшого перейшло від розсудкового мислення до розумного.

Право та правосвідомість суспільства – категорії, передусім філософські, які також, як і мислення (про що було сказано раніше), в процесі розвитку переходять на вищий, якісний рівень.

Існують дві форми зміни рівня правової свідомості – розвиток і деформація. До деформаційних форм (метаморфоз) правової свідомості належать: правовий нігілізм, правовий ідеалізм, правовий інфантилізм, правовий дилетантизм, правова демагогія та «переродження» правової свідомості. Кожна з цих метаморфоз є небезпечною для суспільства і держави. Цей напрямок розвитку правової свідомості потребує окремого дослідження. А ми розглянемо зміну рівня правової свідомості в якісному аспекті саме для суспільства, правової свідомості якого притаманний розвиток.

Під час усвідомлення людиною всіх процесів, які відбуваються в світі та в державі, рівень правової свідомості особи проходить (або може пройти) всі етапи – від елементарного нерозуміння, що таке право, до повного усвідомлення всіх основних державних та суспільних процесів.

Можливо виокремити величезну кількість етапів розвитку правової свідомості громадянина та суспільства. Але ми спинимося на основних кроках усвідомлення правових процесів людьми.

Перший етап усвідомлення права та правової свідомості можна назвати праворозсудковістю. Це – найпростіше розуміння права та процесів, що пов'язані з правом. Є правові вчинки, а є неправові. Є законна діяльність, і є незаконна.

Така форма розвитку правової свідомості характеризується: категорійним чорно-білим мисленням; умінням доходити лише найпростіших логічних висновків; порівнянням будь-яких подій за «шаблоном»: є погане, а є хороше (позитивне, негативне) – апріорне мислення; нездатністю побачити всю картину подій в комплексі тощо.

Другий етап розвитку правової свідомості – більш усвідомлене розуміння права та правових процесів – праворозумність.

Це – більш ґрунтовне та фундаментальне розуміння права. Кожна ситуація, в разі притаманності зазначеної форми правової свідомості, має бути розглянута всебічно та об'єктивно. Лише застосування індивідуального підходу до кожної окремо взятої ситуації умож-

ливаює певні висновки.

Такий різновид розвитку правової свідомості характеризується: мисленням та процесом усвідомлення права за допомогою ідей та принципів; можливістю розглянути всебічно та об'єктивно будь-яку життєву ситуацію за допомогою ґрунтовного та фундаментального діалектичного логічного мислення; дослідженням кожної події індивідуалізовано, шляхом застосування основних законів діалектики.

Обов'язково слід зазначити, що досягнення етапу праворозумного мислення можливе лише після засвоєння права та правових процесів на етапі праворозсудковості.

Пропонуємо з позиції вищезазначених етапів розвитку та усвідомлення правової свідомості розглянути такий негативний феномен суспільного та державного буття, як корупція.

З точки зору праворозсудковості та розсудкового мислення взагалі осіб, залучених у корупційні дії потрібно карати якнайсуворіше, навіть до позиттєвого позбавлення волі. Адже корупція – це погано, це негативне явище, яке ганьбить та збіднює державу. Хабарництво згубно впливає на життєдіяльність держави та суспільства. Але, для того щоб позбутися її назавжди, не можна робити поспішних висновків та карати всіх підряд. Для цього слід «зріти в корінь», тобто мислити розумно, мати праворозумний тип правової свідомості.

Задля знищення такого явища, як корупція, необхідно з'ясувати причини такої поведінки владних суб'єктів, а також, що саме є передумовою розвитку хабарництва в державі. На даний момент такими чинниками є низький рівень оплати праці та, як наслідок, дуже низький рівень життя не тільки в сфері державного управління, але й взагалі в державі. Це потребує насамперед корінного та професійного реформування. В жодному разі не можна відмовлятися від суворого покарання корупціонерів, але для того, щоб мати право (передусім – моральне) карати таких суб'єктів, належить забезпечити належний рівень життя останніх. Жодна реформа не має бути однібічною. Не є винятком і боротьба з корупцією. Не забезпечивши умови для гідного життя особи, неможливо вимагати від неї повної віддачі. Людина не може ефективно працювати і водночас розмірковувати над тим, чим годувати свою родину.

Але, надавши відповідні умови, держава вже має право вимагати від службовців повної віддачі та ефективної роботи. І вже тоді у неї з'являється моральне право суворо карати осіб, залучених у

корупційні дії. Без взаємодії цих двох чинників, «батога та пряника», неможливо ефективно будувати державу та протидіяти хабарництву. Незрозумілими здаються показові арешти корупціонерів. Вони є вибірковими і суто політичними.

Обов'язковою умовою боротьби з корупцією є системний підхід до реформування та такої самої протидії хабарництву. Вищеведене дослідження чітко характеризує праворозумний тип правової свідомості. Необхідною умовою досягнення позитивних зміни у державному і суспільному житті є такий різновид розвитку правової свідомості, як праворозуміння. Найбільш важливим є те, що цим типом мислення повинні володіти не лише представники держави та державного управління, але й кожний представник громадянського суспільства. Лише в комплексі це дасть можливість побудувати державу демократичну, правову та соціальну.

Розглянемо інше суспільне і державне явище – бюрократію. В наш час цей древньогрецький термін набув іншого змісту, ніж той, який в нього вкладали тогочасні філософи та державні діячі. Нині під бюрократією ми розуміємо негативні наслідки функціонування органів державної влади – канцелярщину, зволікання, тяганину, зневажливе ставлення до суті справи під виглядом додержання формальності або заради цього. Таке відбувається скрізь – починаючи від реєстрації власної справи та постановки її на облік в податкових органах і до отримання ліцензій на певний вид господарської діяльності. Але це – тема іншого, більш політизованого дослідження. Єдине, що варто зазначити, – те, що саме бюрократичні дії службовців, як правило, спрямовані здебільшого до дій корупційного характеру.

Отже, з погляду праворозсудковості, наведені бюрократичні процедури є обов'язковими для додержання, оскільки вони задекларовані в безлічі положень, правил та інструкцій, які в основному докладно регламентують кожен крок у діяльності службовців під час виконання ними своїх функцій. Ці акти не є ідеальними. Тому, через велику кількість звернень, неухильне дотримання норм, найчастіше недосконалих в сучасних умовах, є недоцільним. Доцільність дотримання кожного строку (як правило в більший бік), збирання кожного підпису, копій усіх (дуже часто зайвих) документів в кожній, окремо взятій ситуації і визначає розумність чи розсудковість мислення. Це, звичайно, й пов'язано з тією формою правової свідомості – праворозсудковість чи праворозумність, – яка притаманна кожній особі.

Варто також підкреслити, що така форма правової свідомості,

як право розумність, набуває насиченого у філософському розумінні змісту лише в тому разі, коли суспільна свідомість визначає найвищою цінністю людину, її права та свободи, повагу до честі та гідності, демократичні засади побудови суспільства. Дуже важливим при цьому є розуміння суспільством глобальної концепції розвитку держави, основних напрямків її діяльності та цінностей такого суспільства. Це означає неухильне дотримання законодавства на тій підставі, що закон – це загальнообов'язкові правила поведінки, які конче потрібно виконувати, незважаючи ні на що. Це яскравий приклад праворозсудового підходу. А індивідуальний підхід до тлумачення кожного закону, ґрунтовне розуміння його мети та призначення, можливість здійснення певних дій у разі прийняття неправового закону – це класичне усвідомлення права та правових процесів з точки зору розуму. Звідси випливає, що розуміння права як волі панівного класу, закріпленої в законах, та неухильне виконання такої волі – це класична праворозсудковість. Але ж усвідомлення кожної норми та мети її прийняття, яка повинна відповідати запитам суспільства, правам та свободам людини, означає розвиток правової свідомості, наявність праворозумного тлумачення суспільних та державних процесів.

Можна впевнено стверджувати, що основним вектором розвитку і трансформації правової свідомості суспільства від праворозсудковості в праворозумність, безперечно, є гуманізація суспільних відносин.

Спираючись на вищесказане, можна стверджувати, що рівень усвідомлення правових процесів (правової свідомості) як посадових осіб держави, так і пересічного громадянина є важливим чинником розвитку суспільства. Якщо праворозсудковість суспільства та держави в особі її очільників трансформується в праворозумність, може йтися про побудову держави європейського зразка з демократичними, соціальними та правовими цінностями найвищого рівня. Саме такий розвиток правової свідомості і має стати основним вектором досліджень у цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Батищев Г.С.* Диалектика и смысл творчества: к критике антропоцентризма. Диалектика рефлексивной деятельности и научное познание. – Ростов-на-Дону, 1983. – 240 с.
2. *Возняк В.С.* Співвідношення розсудку і розуму: філософсько-педагогічний контекст. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня д.філос.н. – Львів, 2010. – 37 с.
3. *Возняк В.С.* Співвідношення розсудку і розуму як філософсько-педагогічна проблема. – Дрогобич, 2008. – 346 с.
4. *Гегель Г.В.Ф.* Кто мыслит абстрактно? // *Гегель Г.В.Ф.* Работы разных лет : В 2 т. Т.1. – М., 1970. – С.391.
5. *Гегель Г.В.Ф.* Энциклопедия философских наук: Наука логики. Т.1. – М., 1974. – 452 с.
6. *Джордано Бруно.* О причине, начале и едином. – М., 1934. – 232 с.
7. *Кант И.* Сочинения в шести томах. Т.3. – М., 1964. – 799 с.
8. *Копнин П.В.* Рассудок и разум и их функции в познании // Вопросы философии. – 1963. – №4. – С.69–73.
9. *Кузанский Н.* О неинном // *Кузанский Н.* Соч. : В 2-х т. Т.2. – М., 1980. – С.247–283.
10. *Лазарев В.В.* Шеллинг. – М., 1976. – 199 с.
11. *Луканин Р.К.* Учение Платона о рассудке и разуме и его развитие Аристотелем // Философские науки. – 1987. – №7. – С.56–64.
10. Рассудочное и разумное мышление в развитии познания // Марксистско-ленинская диалектика: В восьми книгах. – М., 1985. Книга 3: Диалектика процесса познания. – С.173–197.
11. *Семенов Ю.И.* Основные понятия логики разумного мышления. – Философия и общество. Выпуск №2 (58) – 2010. – С.5–26.
12. *Чернов С.А., Шевченко И.В.* Фридрих Якоби и немецкий идеализм. // Философские науки. – 2004. – № 11. – С.39–55.
13. *Шелер М.* Избранные произведения. – М., 1994. – С. 490.
14. *Шелер М.* Ordo amoris // Там же. – С.339–377.
15. *Энгельс Ф.* Диалектика природы // Маркс К., Энгельс Ф. Собр. соч. Изд. 2. Т.20. – С.537–538.
16. *Ясперс К.* Философская вера // *Ясперс К.* Смысл и назначение истории. – М., 1991. – С.420–508.

Дергачов Є.В. *Правова свідомість суспільства: від праворозсудковості до праворозумності.*

В статті розглянуто особливості правової свідомості суспільства в контексті філософських категорій «розсудок» та «розум». Проведено ретроспективу досліджень у філософській традиції зазначених понять.

Запропоновано вирізняти форми правової свідомості залежно від розвитку останньої. Виокремлено за даним критерієм дві форми правової свідомості, названі праворозсудковістю та праворозумністю. Досліджено зазначені форми правової свідомості та доведено необхідність трансформації сучасної правової свідомості суспільства від переважання праворозсудковості до домінування принципів праворозумності.

Ключові слова: права свідомість, розсудок, розум, праворозсудковість, праворозумність.

Дергачев Е.В. Правовое сознание общества от праворассудочности к праворазумности.

В статье рассмотрены особенности правового сознания общества в контексте философских категорий «рассудок» и «разум». Проведено ретроспективу исследований в философской традиции указанных понятий. Предложено выделять формы правового сознания в зависимости от развития последнего. По данному критерию выделено две формы правового сознания, названные праворассудочностью и праворазумностью. Исследованы указанные формы правового сознания и доказана необходимость трансформации современной правового сознания общества от преобладания праворассудочности к доминированию в сознании принципов праворазумности.

Ключевые слова: правовое сознание, рассудок, разум, праворассудочность, праворазумность.

Dergachov I. The legal consciousness of society from the legalrationality to the legalreasonly.

The article deals with questions of legal consciousness of society in the context of those philosophical categories like «ratio» and «reason». It was researched a retrospective of philosophical tradition of these concepts. It is proposed to allocate the form of legal consciousness, depending on the development of the latter. According to this criterion to distinguish two forms of legal consciousness, which called legalrationality and legalreasonly. In exploring these forms of the legal consciousness and determined the need for the transformation of the legal consciousness of modern society against the overwhelming legalrationality to dominate in awareness of legalreasonly principles.

Key words: legal consciousness, sense, mind, legalrationality, legalreasonly.